

Веселин Бояджиев (София, България)

ЧАШАТА-ЧЕРЕП НА КАН КРУМ

В началото на годината 2014-та няколко факти случайно се събраха в логичен строй и предизвикаха написването на този материал. Ще ги изложа времево. Още като съвсем малък по време на ваканциите в Стрелча, когато трябваше да дам някоя глинена паница или чаша ми се казваше: “Чедо, подай ми майко он/и/я чиреп/и/.” В детското ми съзнание остана едно от многото неразгадани любопитства, които по-късно ме привлякоха към обяснението на имената. Преди няколко месеца един колега не можеше да се сети за стара казанлъшка дума за саксия и аз се сетих за „гюдюл“. Моят колега реагира като мен някога и ме запита дали думата не е „череп“. Споделих му детския спомен.

По-късно се ровех из компютъра в търсене на българи – известни пълководци в чужбина. При съветския маршал Рокосовски се натъкнах на интересно интервю с негова правнучка. Тя разказваше за произхода на семейното име. Каза че идва от селото, което е било дадено на прадедите ѝ като на знатни шляхтичи – полски дворяни за заслугите им към руския цар. Жегна ме, когато чух че истинското родово име е Чаша. Госпожицата обясни, че на стария полски език това означава череп. Толкова ми трябваше. Всичко се наниза и тръгнах из книгите и компютъра. Най-сетне получих онова обяснение за картината на Манасиевата хроника (Ватиканския препис), което ме задоволи и искам да споделя. Убеден съм, че с него ще отпаднат дивашките обяснения как нашите предхристиянски владетели (а може би и християни) донесли от Изток едни порядки, които днешният човек не може да приеме.

И ученикът, и професорът, при известното „езическо“ обяснение за черепа на император Никифор не знае да се радва ли, що ли? С подобни мистични обяснения съм израсъл. Кучешки черва, конски опашки, кобилешко мляко, ниски кривокраки хора. Степни люде, пък съградили Мадарския конник? Живеели все на коне из тревите на степите, но усвоили така Ъгъла/Онгъла, че дори римския император започнал да им плаща данък? Хем били само няколко хиляди, хем външната стена на Плиска е ограждала площ, по-голяма от Константинопол по същото време... След години професор-специалист ми обясни, че моето телосложение и кръвната ми група Б са от Азия и че аз вероятно съм от белите прабългари. От ката-време митологията и истината за нашите предци се преплитат.

Опитите с достиженията на медицината и на природните науки да се обяснят обществените факти и явления се разгръщат още през Възраждането на католическата Европа. Убеден съм, че авторите на текстовете, учителите и другите специалисти, когато разказват и показват как канът се черпи с черепа чаша се стремят да предизвикат някаква гордост. Чел съм обяснения колко важно било да изядеш мозъка на врага си, но защо тогава не са гледали жреците на мозък?

В крайна сметка казаното от правнучката на пан (товарищ) Рокосовски „разплетете чорапа“. Оказа се, че в официалните обяснения на речници и енциклопедии тук-там само в полския език се прокрадва обяснението, че думата „чаша“ и думата „череп“ са единосьщни. То не е пряко, защото всички експерти се увличат да обясняват произхода на думата чаша от разни глаголи и техните производни, свързани с храненето. Сега този подход ми изглежда толкова наивен, колкото бабите от село Змеево най-сериозно са ми обяснявали как идвал змей, хапвал по някоя, естествено хубава мома, и от там било името на селото им. Да не добавя какви небивалици съм чул и чел за произхода на имената на Старопатица, Курило, Мацакурци, и други ними. Тъй като съм географ, аз не мога да предложа нужния за случая филологичен анализ, но такъв не ми е и целта.

И днес в полския език, особено в някои диалекти, стои думата чаша с обяснението за череп. Официалната полска норма за чаша е „шкланка, куфек или кубек“. В действителност поляците са въз-

приели във всекидневието от немски думата „флашка“, която не знам защо у нас така бързо се наложи в съвсем друг смисъл. Така стават „грешките“ в езиците от едно семейство. Ако обаче направите преглед дори само на най-достъпните извори, ще установите, че и днес на полски език череп се пише и произнася като чашка (szaczkа). По-късно споделих мнението си с много колеги и те ме подкрепиха с примери от други езици. Този факт ме подтикна да предложа моя възглед на Вашето внимание.

Поинтересувах се и за името на руския град Череповец, известен металургичен център, с който някога металургичния комбинат Кремиковци бе побратимен. Работата отново опря до използване на вдлъбнатата човешка кост като чаша. Подобно свързване/смесване имаме при названието на костенурката, наричана някъде костелка или желва. Това име безспорно идва от думата кост. В същото време другаде същото животно се нарича черепаха, което идва също от череп. А какво да кажем на търсещите тайнства за твърдата ядка на някои растения, нарече костилка? Отново близост до думата кост и до черепа като форма на костилката.

Предлаганият опит за обяснение е толкова прост, колкото наивните или прекалено сложните обяснения не могат да дадат. У мен остава обяснението, че канът е пиел вино с всекидневното убеждение, че използва чаша, подходяща за ранга му. По него време тази дума все още не е била толкова далеч от думата череп или чиреп, колкото е днес. Така се слага край и на „геройското“ обяснение за името на селото Черепиш с прочутия манастир. Там преди години игуменът правилно ми обясняваше за легенда, свързана с много черепи, но аз го подцених и реших че на всяка цена името е от използването на глина за правене на чирепи/някои грънци/. А кой е първообраза, от който са дошли днес „чаша“ и „череп“, най-добре могат да отговорят специалистите по езикова археология. Остава поуката да цивилизоваме обяснението за Крум поне в училище. Канът нито е дивак, нито е чакал след пиенето да му се прелее нещо от погубения византийски император. Човекът просто се е радвал на победата. На средновековните писатели-християни много от навигите на техните предшественици не са им харесвали, но това не значи, че днес ние трябва меха-

нично да приемаме схоластичните мнения от минали векове. За да разберем конкретна постъпка трябва да познаваме реалността по време на извършването ѝ. А в началото на 9-ти век един владетел като Крум да се черпи с чаша-череп или с череп-чаша не е било толкова необичайно, колкото може да се иска днес на някой. Така както днес никой не се впечатлява, че използва думата/глагола черп я, думата черпак, чиито произход е от същата дума череп и е със значението за чаша... Тук вече имаме друг смисъл. Не за черпене като за награда, а за процес на взимане на нещо полезно. Така материално се използва израза „черпя вода“ или нематериалното „черпя сили“. И когато процесът завърши се говори за „изчерпване“. Така че ханът хем е давал, т. е. е черпил, хем е взимал, примерно мощ, от „собственика“ на чашата череп. Дали битовото е било в повече или духовното, днес е трудно да отсъдим.

И накрая, да надзърнем в нашата днешна топонимия. Забелязваме селищното име Черепово. Уникално, странно. Още като студент слушах наивните обяснения за името, включително, че имало останали черепи след битка или че черепите не гниели и след векове... Всъщност името е правилно преведено от старото турско име на селото – Гюдюлю. Т. е. отново се срещаме с турската дума гюдул/гюдюл. Днес нейното значение се е изгубило и в България, а и в самата Турция турците използват друга дума за череп, но тя идва от арабски. Сега, както вече дадох пример, думата гюдул е позната в някои краища на старите поколения като остатък от турското робство, но вече не със значението на череп, както е името на цитираното село, а като дума за саксия, за глинен съд. Оказва се, че някогашния турски и български езици са се развивали заедно и днес са заедно отдалечени от старите си слова.

В Северозападна България гюдула се нарича топката на края на пастирския кривак. Тя се издялква, за да се използва при по-силен удар върху животните. Името явно е много старо и е взето като модел, оприличен с черепа, който има нужната в случая кръгла форма. На единия край свещените тояги във всички религии имат символ, често глава или череп. Свещените тояги остават и днес в някои случаи, когато трябва да се придаде тържественост, връзка с миналото, навя-

ваща за законност и традиция. В много страни хората на властта – ректори, генерали, държавни глави, дори ако щете диригентите, размахват свещените символи, но черепа като човешки символ на връзката с бога изтънява и дори липсва.

Черепът вече не плаши и не предизвиква уважение. Вместо него „братът“ му – чашата – е все повече на почит. При това, забележете, пълна не с кръв или с евентуалното прочуто тракийско вино на кан Крум, а с газираното вкиснато и след това захаросано вино от френско/немските крайрейнски земи. Поназнайвам френски и общувайки с французи от няколко десетилетия така и не мога още да срещна французин – истински почитател на „онова вино“ от областта Шампания. То е за чужденците, особено го тачат северняците, и от Европа и от Америка. На Запад отдавна го има т. н. „френски ефект“, при който в самата Франция се води политика за намаляване на традиционното пиене на вино и гроздови дестилати за сметка на северняшката бира и други нискоградусни алкохоли. В другите страни, наопаки, включително и у нас, се води политика на внедряване на „френското пиене“, особено на т. н. шампанизирани вина. Пиенето с чаши отдавна няма религиозно значение, дори „граала“ само като форма наподобява череп, не е привилегия на аристократи или боржуазни богаташи. И обикновеният българин, който само до преди едно поколение пиеше групово от една паница или стомна (ведро, бърдуче, манерка и т. н.), днес вече пие с чаши, без и да знае за древното им предназначение.